

Т. О. Рудич

НАСЕЛЕННЯ ЧЕРНЯХІВСЬКОЇ КУЛЬТУРИ, ПОХОВАНЕ НА МОГИЛЬНИКУ БІЛЯ с. ВЕЛИКА БУГАЇВКА, ЗА МАТЕРІАЛАМИ КРАНІОЛОГІЇ

У статті дано інформацію про краніологічний матеріал із розкопок могильника черняхівської культури біля с. Велика Бугаївка та проаналізовано склад похованого тут населення.

Ключові слова: культура Черняхів—Синтана-де-Муреш, римський час, антропология, краніологія.

Археологічні дослідження пам'яток черняхівської культури Середньої Наддніпрянщини тривають вже понад сто двадцять років. Вони дали значний та різноманітний археологічний матеріал, що став джерелом низки цікавих інтерпретацій. На превеликий жаль, антропологічний матеріал, який репрезентує населення даної культури досліджувався значно менше, тому поява кожної нової колекції викликає істотний інтерес.

Могильник черняхівської культури біля с. Велика Бугаївка (Васильківського р-ну Київської обл.) протягом багатьох років вивчався спільною експедицією Інституту археології НАН України та НПУ ім. М. П. Драгоманова. Паралельно проводилися і розкопки поселення цієї культури, яке знаходиться поряд (Петраускас, Шишкин 2013).

Площа поселення становила біля 8—10 га. Рівномірне розташування на його території добре датованих знахідок дало підставу дослідникам говорити про поступове розширення поселення протягом 100—150 років.

Могильник біля с. Велика Бугаївка є досить пізнім. Найбільш ранні поховання містять речі, що відповідають центральноєвропейській фазі D_2 , найпізніший — фазі D_1 . На думку дослідників, основний масив поховань належить фазам C_3 і D_1 . (Петраускас, Шишкин 2013). Час функціонування могильника, скоріше за все,

співвідноситься з часом існування поселення. Це становить відрізок часу, в який вкладається життя чотирьох—шести поколінь.

В західній частині могильника частіше зустрічаються речі, що можуть бути пов'язані з вельбарсько-пшеворською традицією, а в центральній — з пеньківсько-київською (Петраускас, Шишкин 2013). Можливо в різні періоди існування могильника чіткіше проявлялися різні культурні впливи. Теоретично це могло супроводжуватися входженням до складу популяції людей, які були генетично пов'язаними з названими культурними групами.

На території могильника містилися поховання за обрядом інгумації та кремації. Співвідношення між ними приблизно рівне (48 і 52 %).

Матеріал і методика. Археологами дослідниками поховальної пам'ятки біля с. Велика Бугаївка був зібраний значний антропологічний матеріал, який походив як з трупопокладень, так і трупоспалень. Це дозволило створити антропологічну колекцію, що є однією з найбільш репрезентативною для усього Середнього Подніпров'я. Але, на превеликий жаль, ми маємо справу з поганою збереженістю матеріалу, що пов'язано з специфікою ґрунтів, не глибоким заляганням кістяків, а також з тим, що частина поховань мали сліди давніх порушень. Певну роль відіграло і те, що більшість кістяків відзначалася грацільністю, а це, як правило, обумовлює швидшу руйнацію кістки.

Реставрація, опис, виміри матеріалів проводилися автором даного тексту за методиками прийнятими вітчизняною антропологічною школою у лабораторії відділу біоархеології ІА НАН України (Martin 1928; Алексеев, Дебєц 1964; Алексеев 1972). Опис та індивідуальні виміри кістяків з даного могильника були

опубліковані (Рудич 2013). Мали місце також попередні публікації Т. О. Рудич, які містили коротку інформацію стосовно складу населення, яке було поховане на цьому могильнику, але вони базувалися на обробці лише частини кісткових матеріалів з цієї пам'ятки (Рудич 2014b, с. 25—26). В силу значної змішаності населення черняхівської культури, завжди гостро постає питання випадковості вибірки, оскільки 2—5 кістяків з могильника цієї культури далеко не завжди представляють реальну антропологічну ситуацію у даній популяції. Тому збільшення кількості кісткового матеріалу, який походить з могильника, робить отримані в наслідок аналізу результати більш достовірними.

З огляду на те, що археологічні роботи на могильнику біля с. Велика Бугаївка вже завершені, а колекції сформовані, антропологі нарешті можуть отримати повну та більш об'єктивну картину антропологічної ситуації на даній пам'ятці. Кісткові рештки з могильника досліджувалися та, маємо надію, ще будуть вивчатися за різними антропологічними програмами, бо матеріал достойний серйозного комплексного аналізу.

Запропонована стаття базується виключно на краніологічних дослідженнях матеріалів з інгумацій могильника. В тому, що саме вона відкриває серію робіт присвячених антропологічному складу населення, яке було поховане на могильнику біля с. Велика Бугаївка, є певна логіка. Класична краніологія досить часто відіграє роль ключа для вирішення багатьох питань, які постають при роботі за іншими антропологічними програмами, а також при створенні етнокультурних побудов.

Коротка характеристика та внутрішньогруповий аналіз краніологічного матеріалу з могильника. Краніологічний матеріал, що походить з інгумацій могильника біля с. Велика Бугаївка, як ми вже говорили, був різного рівня збереженості та вимагав ґрунтовної реставрації. Після реставраційних робіт, проведених у лабораторії Відділу біоархеології вдалося сформувати чоловічу та жіночу серії черепів, придатних для краніометричних вимірів.

Чоловіки. Чоловіча серія складається з 12 черепів. У середньому вияві чоловіча група характеризується середньо-довгою на межі з довгою, вузькою та середньо-високою черепною коробкою. За формою черепа серія в середньому вияві доліхокранна. Доліхокранні черепи в серії домінують, хоча фіксується істотний розмах внутрішньогрупової варіації черепного показника — від різкодоліхокранних до суббрахікранних форм.

Найменша ширина лоба знаходиться на межі середніх та великих розмірів, кут нахилу лобної кістки виявився великим.

Обличчя є низьким та вузьким за лінійними розмірами, за верхньолицевим показником — мезен. Варто відзначити, що в чоловічій серії

фіксуються черепи з вузьким та середньо-широким обличчям, а широколиці форми взагалі відсутні. Горизонтальне профілювання обличчя різке як на верхньому, так і на середньому рівнях. Обличчя мезогнатне.

Орбіти середньо-широкі, низькі, мезоконхні за орбітним показником. Ніс низький, середньо-широкий як за вимірами, так і за індексом. Кістки носа виступають на межі середніх та великих значень. Перенісся помірно високе. Інформація про розмах варіацій та середні характеристики ознак дана в табл. 1.

Для оцінки внутрішньогрупової варіації ознак в серії були розраховані середньоквадратичні ухили та коефіцієнти варіацій, які порівнювали і зі стандартними значеннями і розрахованими на матеріалах однорідних серій. Завищені показники в нашій групі виявлені передусім для низки таксономічно важливих ознак: ширини лоба, ширини обличчя, ширини носа, висоти орбіт, черепного, верхньолицевого, орбітного, носового й симотичного індексів.

Оцінка варіацій ознак серії свідчить на користь антропологічної неоднорідності чоловічої частини популяції. На жаль, розміри вибірки черепів та її збереженість не дозволяють вдаватися до виділення морфологічних компонентів у складі чоловічої частини популяції з використанням методів багатовимірної статистики. Якщо при внутрішньогруповому аналізі скористатися типологічним підходом, то можна досить впевнено говорити про існування в цій неоднорідній групі певного морфологічного ядра. Черепи, які характеризуються доліхокранним вузьколицим морфотипом, виявилися домінуючими в чоловічій частині популяції. Дані характеристики мають чоловічі черепи, які походять з поховань 56,70, 73, 97, 115.

Жінки. Жіночу серію склали 11 черепів різної збереженості. У середньому вияві жіноча група характеризується довгою, середньо-широкою на межі з широкою, середньо-високою черепною коробкою. За черепним показником серія доліхокранна, серед черепів присутні форми від різкодоліхокранних до мезокранних, брахікранні черепи відсутні.

Найменша ширина лоба відноситься до категорії середніх, кут нахилу лобної кістки є великим та наближається до прямого кута.

Обличчя середньошироке та середньовисоке, за верхньолицевим показником — мезен, ортогнатне. Горизонтальне профілювання обличчя на верхньому рівні знаходиться на межі різкого та помірного, а на зигмаксилярному рівні воно різке.

Орбіти середньоширокі, висота їх на межі малих та середніх величин, за орбітним показником вони мезоконхні.

Ніс середньо-високий та середньо-широкий за лінійними розмірами, за носовим показником — середньо-широкий. Кістки носа виступають помірно, надперенісся середньо-високе (табл. 2).

Таблиця 1. Середні характеристики чоловічих черепів з могильника черняхівської культури біля с. Велика Бугаївка

Ознаки за Мартіном	N	Min	Max	M	S
1. Поздовжній діаметр	12	172	196	184,8	6,191
8. Поперечний діаметр	12	126	145	137,3	4,83
17. Висотний діаметр b—br	11	128	140	134,54	4,327
20. Вушна висота p—br	12	105,9	119,4	112,6	4,415
5. Довжина основи черепа	11	96	111	102,54	3,77
9. Найменша ширина лоба	11	90	111	98,8	6,57
10. Найбільша ширина лоба	12	115	125	120	3,436
11. Вушна ширина	12	103	132	119,58	7,657
12. Ширина потилиці	12	100	113	107,5	4,442
29. Лобна хорда	12	98	114	108,8	5,230
30. Тім'яна хорда	12	92	124	112,583	9,258
31. Потилична хорда	12	86	105	94,83	5,093
26. Лобна дуга	12	115	134	124,75	5,926
27. Тім'яна дуга	12	112	140	128,97	10,578
28. Потилична дуга	12	108	132	117,33	7,832
Висота вигину лоба	12	23	31	26,083	2,357
Висота вигину потилиці	11	22	32	27,182	2,822
40. Довжина основи обличчя	9	84	107	97,44	6,336
43. Верхня ширина обличчя	12	97	109	102,75	3,36
45. Діаметр вилиць	8	119	132	126	4,82
46. Середня ширина обличчя	10	87	101	94,7	3,945
48. Верхня висота обличчя	11	61	76	68	4,195
60. Довжина альвеолярної дуги	9	51	61	55,778	3,032
61. Ширина альвеолярної дуги	8	55	65	59,5	3,548
55. Висота носа	11	46	56	49,9	2,88
54. Ширина носа	12	20	28	24,8	2,4
51. Ширина орбіти	11	41	43	41,88	0,603
51а. Ширина орбіти	11	37	40	38,818	1,168
52. Висота орбіти	12	29	36	31,83	2,167
MC. Максилло-фронтальна ширина	9	16	23	19	2,739
MS. Максилло-фронтальна висота	9	6	10	7,662	1,323
SC. Симотична ширина	10	5	14	8,6	2,8
SS. Симотична висота	10	3	6	3,8	1,03
DC. Дакріальна ширина	10	16	25	20,8	2,57
DS. Дакріальна висота	10	9	14	11	1,414
32. Кут профілю лоба (nasion)	10	78	92	86,4	3,53
77. Назомалярний кут	10	130	146	138,6	4,665
Zm. Зигмаксиллярний кут	9	119	134,5	125,4	4,87
72. Загальний кут обличчя	10	80	87	84,4	2,5
73. Кут середньої частини обличчя	10	72	88	83,4	4,993
75.1. Кут носа	10	23	35	28,5	4,062
Fc. Глибина іклової ямки	10	2	9	5,1	1,65
65. Виросткова ширина нижньої щелепи	7	100	123	114,286	7,869
66. Кутова ширина нижньої щелепи	8	85	106	97,125	6,999
71а. Найменша ширина гілки щелепи	9	25	39	32,77	3,93
67. Передня ширина нижньої щелепи	9	44	51	47,558	2,83
69. Висота симфізу нижньої щелепи	7	26	34	31,57	2,57
69/1. Висота тіла нижньої щелепи	7	28	34	30,857	1,952
69/3. Товщина тіла нижньої щелепи	8	10	14	11,750	2,573
Надперенісся (1—6)	12	2	4	2,66	0,651
Зовнішній потиличний виступ (0—5)	12	2	5	2,917	0,936
Соскоподібні виростки (1—3)	12	1	3	2,25	0,759
Індекс					
Черепний	12	64,3	79,1	74,39	3,7753
Лицевий	7	49,2	60,8	53,9	3,718
Орбітний	11	69	85,7	76,74	5,8
Носовий	11	40	56,2	49,43	4,65
Симотичний	10	30,7	83,3	46,94	15,863
Дакріальний	10	43,1	66,6	53,14	6,183

Таблиця 2. Середні характеристики жіночих черепів з могильника черняхівської культури біля с. Велика Бугаївка

Ознаки за Мартіном	N	Min	Max	M	S
1. Поздовжній діаметр	11	169	188	179,1	5,147
8. Поперечний діаметр	10	117	142	132,3	7,591
17. Висотний діаметр b—br	9	120	138	130,667	4,975
20. Вушна висота p—br	10	102,9	117,2	110,66	4,693
5. Довжина основи черепа	9	87	114	98,9	8,838
9. Найменша ширина лоба	9	88	100	94,111	3,689
10. Найбільша ширина лоба	10	103	124	115,1	7,490
11. Вушна ширина	10	102	123	115,8	7,239
12. Ширина потилиці	11	102	115	107,182	3,970
29. Лобна хорда	10	98	120	107,3	6,309
30. Тім'яна хорда	11	92	116	107,818	7,534
31. Потилична хорда	9	84	110	94,667	8,456
26. Лобна дуга	10	115	130	123	5,558
27. Тім'яна дуга	11	110	137	122,636	7,839
28. Потилична дуга	10	100	136	115,1	12,197
Висота вигину лоба	9	22	32	26,111	2,934
Висота вигину потилиці	9	21	34	27,111	4,400
40. Довжина основи обличчя	8	84	111	94,375	11,25
43. Верхня ширина обличчя	9	97	105	101,33	2,236
45. Діаметр вилиць	8	116	132	122,5	4,781
46. Середня ширина обличчя	8	84	97	92,111	4,314
48. Верхня висота обличчя	8	55	73	65,275	6,116
60. Довжина альвеолярної дуги	3	50	60	54,667	5,033
61. Ширина альвеолярної дуги	6	55	62	58,33	2,733
55. Висота носа	9	40	55	49	4,44
54. Ширина носа	9	22	28	24,33	1,8
51. Ширина орбіти	9	38	44	40,77	2,24
51а. Ширина орбіти	7	36	42,5	38,4	2,135
52. Висота орбіти	10	31	35	32,9	1,449
MS. Максилло-фронтальна ширина	9	12	22	19,44	3,087
MS. Максилло-фронтальна висота	9	4	8	6,77	1,394
SC. Симотична ширина	9	6	10	8,722	1,097
SS. Симотична висота	9	2	4	3,5	0,791
DC. Дакріальна ширина	8	20	25	22,25	1,83
DS. Дакріальна висота	11	10	12	11	0,926
32. Кут профілю лоба (nasion)	7	82	91	87,143	3,288
77. Назомалярний кут	9	130	152	139,7	6,2
Zm. Зигомаксиллярний кут	9	118	144	127,8	8,867
72. Загальний кут обличчя	7	81	92	85,286	4,032
73. Кут середньої частини обличчя	8	81	92	85,423	4,077
75.1. Кут носа	4	16	29	23	5,477
Fc. Глибина іклової ямки	7	3	6	4,57	1,134
65. Виросткова ширина щелепи	5	104	117	110,4	4,722
66. Кутова ширина нижньої щелепи	5	91	96	92,6	2,074
71а. Найменша ширина гілки щелепи	9	27	35	30	2,598
67. Передня ширина нижньої щелепи	8	42	46	44,1	1,458
69. Висота симфізу нижньої щелепи	8	24	31	28	2,708
69/1. Висота тіла нижньої щелепи	8	23	32	27,75	2,915
69/3. Товщина тіла нижньої щелепи	8	8	12	10,5	1,512
Надперенісся (1—6)	11	1	3	1,5	0,820
Надбрівні дуги (1—3)	11	1	1	1	0
Зовнішній потиличний виступ (0—5)	11	1	3	2,482	0,872
Соскоподібні виростки (1—3)	11	1	2	1,455	0,522
Індекс					
Черепний	11	65	78,3	73,85	4,115
Лицевий	7	47,4	60,3	53,314	4,086
Орбітний	7	57,5	88,8	80,854	4,186
Носовий	9	40	57,7	50,0	5,358
Симотичний	9	27,7	47	39,87	6,771
Дакріальний	8	40	60	50,963	6,839

Для оцінки внутрішньогрупової варіації ознак в жіночій серії були розраховані середньоквадратичні ухили й коефіцієнти варіацій, які порівнювалися зі стандартними значеннями для однорідних серій. Підвищена варіативність характерна для низки таксономічно важливих ознак: ширини черепа, висоти черепа, висоти обличчя та носа, ширини орбіт, загального кута обличчя, назомолярного кута, зигомаксиллярного кута, черепного, орбітного та носового покажчиків.

Оцінка внутрішньогрупових варіацій, як і в чоловічій групі, може свідчити на користь антропологічної неоднорідності жіночої частини популяції.

І у чоловіків, і у жінок даної серії виявлена підвищена варіативність розмірів черепного, орбітного, носового покажчиків. Тим не менш, за низкою ознак напрямок внутрішньогрупової варіації різниться в чоловічій та жіночій частині популяції. Це може свідчити на користь того, що у формуванні чоловічої та жіночої частини населення могли брати участь дещо відмінні компоненти та у різних пропорціях.

У рамках внутрішньогрупового аналізу для серії були також розраховані коефіцієнти статевого диморфізму, а їх значення порівняні з розрахованими для однорідних груп. Чоловіча частина популяції, з урахуванням статевого диморфізму, виявилася дещо грацильнішою ніж жіноча. Самі по собі більші в середньому розміри черепів жіночої групи можуть свідчити на користь того, що чоловіча та жіноча частини популяції могли мати дещо різні генетичні витоки, різні компоненти або їх пропорції. Але теоретично це може також віддзеркалювати ситуацію, яка могла виникнути внаслідок втрат, які були спричинені відходом більш міцних представників чоловічої статі за межі проживання популяції. Наслідком цього цілком могла бути певна негативна селекція. Не виключено, що такий відбір міг відбуватися і на більш ранньому хронологічному зрізі. Ще одна ідея, стосовно того, що дорослих чоловіків-воїнів переважно ховали за обрядом кремації, на сьогоднішній день на матеріалах з трупоспалень, якими оперує автор, не підтверджується. Серед кісток з кремацій не домінують фрагменти з більш масивних чоловічих кістяків. Але на сьогодні це питання знаходиться в стадії розробки, воно потребує статистично достовірних вибірок з черняхівських могильників різних територій розповсюдження даної культури та різних періодів її існування.

Погана збереженість кісткового матеріалу з могильника біля села Велика Бугаївка, як і у випадку з чоловіками, не дозволяє провести внутрішньогруповий аналіз вибірки жіночих черепів за допомогою низки статистичних методів, які вимагають наявності даних по всім ознакам, що залучені до аналізу. При використанні типологічного підходу при внутрішньогруповому

аналізі жіночої частини популяції можна говорити про групу доліхокраних вузьколицих черепів, які мають морфологічну аналогію у чоловічій частині популяції, де даний тип є домінуючим. Даний морфотип характеризує жінок з поховань 28, 52, 69, 121. Можливо, що всі перелічені жінки та чоловіки з даного могильника мали спільні генетичні витоки.

У більшості випадків, коли антропологи стикаються з неможливістю розлогішого внутрішньогрупового аналізу серії як певного компенсатора отримання додаткової інформації стосовно її складових, можуть бути використані результати міжгрупового аналізу.

Міжгруповий аналіз серії. Логічно було б очікувати найбільшу морфологічну й статистичну подібність популяції з Великою Бугаївкою до територіально близьких груп черняхівської культури. Такій ситуації може сприяти посилення обміну генами при шлюбних контактах між представниками сусідніх поселень. Але черняхівська культура пов'язана з міграціями населення і на маленькі, і на великі відстані, вона є складною за антропологічною структурою, причому це стосується практично всієї території. Могильники одного регіону можуть істотно різнитися на міжгруповому рівні та демонструють різний напрямок генетичних зв'язків.

Для більшої об'єктивізації краніологічних досліджень, перевірки та ілюстрації гіпотез в антропології широко використовуються методи багатовимірної статистики. Нами використовувався пакет програм Systat. Порівняння антропологічних матеріалів проходило з залученням декількох статистичних методів за різною кількістю ознак.

Міжгруповий аналіз чоловічої групи. На першому етапі міжгрупового аналізу серія чоловічих черепів з могильника біля с. Велика Бугаївка розглядалася у колі 18 серій черняхівської культури з території України та Молдови. В даному варіанті факторного аналізу групи порівнювалися за низкою таксономічно важливих ознак: черепний покажчик, висота черепа, найменша ширина лоба, висота та ширина обличчя, висота та ширина носа, висота та ширина орбіт, загальний кут обличчя, назомолярний кут, зигомаксиллярний кут, кут кісток носа.

До аналізу разом з серією з Великою Бугаївкою були залучені групи з могильників Будешти, Малаешти (Великанова 1975), Коблево, Ранжеве, Ромашки (Кондукторова 1979а), Гаврилівка (Кондукторова 1958), Косаново (Зиневич 1967), Журівка, Черняхів (Кондукторова 1972), Курники, Дерев'яна, Успенка, Сад, Боромля (Покас 2000), Лісові Гринівці (Рудич 2014а, с. 79—91), Чернелів-Руський (Рудич 2004), Нагорне (Rudich 2017), Холмське (Сегеда, Дяченко 1984).

Після факторизації кореляційної матриці виділяються два головні фактора, у яких власна вага більша за 1. Найбільші додатні навантаження (після варімаксної ротації) за першим

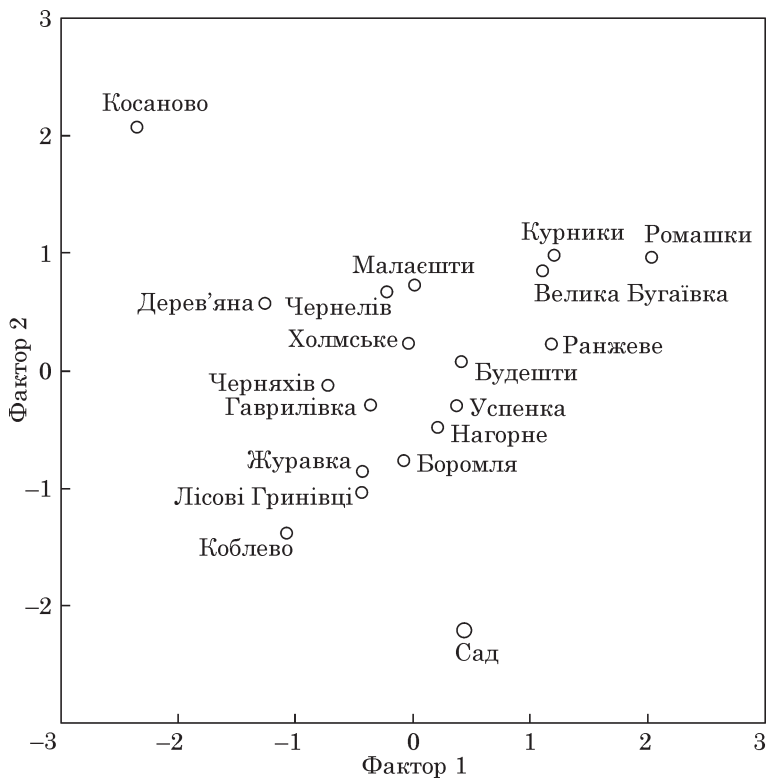

Рис. 1. Результати факторного аналізу чоловічих серій черняхівської культури

Рис. 2. Результати факторного аналізу чоловічих серій з могильників черняхівської культури та територіально близьких груп Європи

фактором мають: ширина лоба, назомалярний та зигомаксиллярні кути, черепний покажчик, а найбільші від'ємні: висота черепа, висота обличчя, висота носа, висота орбіт, загальний кут

но близьких груп. У випадку з черняхівською культурою це є необхідним.

Черняхівська культура є культурою, яку пов'язують з міграціями груп населення на

обличчя. Вони розділяють 28,0 % сукупності. За другим фактором найбільші додатні навантаження несуть ширина орбіт та носа, а найбільші від'ємні: ширина обличчя та кут носа. Вони розділяють 20,1 % сукупності.

За факторними навантаженнями на окремі серії їх було вписано у простір 2 факторів поліморфізму (рис. 1, 2). Чоловічі групи добре продемонстрували антропологічну неоднорідність черняхівського масиву.

Серія з могильника Велика Бугаївка виявилася в тій частині факторного поля, яку характеризують групи для яких характерні: нижча черепна коробка, менші розміри обличчя, нижчі, але ширші носи, нижчі, але ширші орбіти, слабкіше горизонтальне профілювання обличчя, менший кут обличчя, менше виступаючі кістки носа.

Чоловіча серія з могильника Велика Бугаївка опиняється в одному локусі з серією з могильників Ромашки з Середнього Подніпров'я, групою з могильника Курники на Поділлі та могильника Ранжеве у Північному Причорномор'ї. Найбільшу статистичну подібність за вибраним набором ознак серія з Великої Бугаївки демонструє з групою з Курників. До цього блоку тяжіють групи з західного та південно-західного регіонів поширення я черняхівської культури: Чернелів-Руський, Малаєшти, Холмське, але вони статистично віддаленіші.

Пошуки антропологічних аналогій черняхівському населенню серед мешканців лісостепової зони України у більш ранню добу ускладнені, у зв'язку зі звичаєм кремації, який тривалий час був розповсюджений на наших землях. У зоні Північного Причорномор'я ранішого часу практикувалися інгумації, з яких походять представницькі антропологічні колекції, але в них домінують інші морфотипи. Але якщо пошук антропологічних аналогій по вертикалі істотно обмежений, то певну інформацію ми можемо отримати при розширенні кола матеріалів, що залучені для порівняння, за рахунок територіально далеких, але хронологіч-

значні відстані, з рухом готів (Шукин 1994; Магомедов 2001; Вольфрам 2003). Археологи автори розкопок могильника Велика Бугаївка, як ми вже зазначали вище, фіксують на ньому знахідки, які можна пов'язати з вельбарсько-пшеворською та пеньківсько-київською традиціями (Петраускас, Шишкин 2013). Це дає підставу розширити коло серій, які варто залучити до міжгрупового аналізу. Правда відсутність порівняльного матеріалу, який би репрезентував краніологію пеньківської та київської культури, змушують обмежитися включенням до аналізу серій, що репрезентують вельбарське населення різних регіонів Польщі та збірної пшеворської культури Польщі.

В цьому варіанті факторного аналізу ми змушені оперувати коротким набором найбільш таксономічно важливих ознак: поздовжнім, поперечним та висотним діаметрами черепа, найменшою шириною лоба, шириною та висотою обличчя, шириною та висотою носа, шириною та висотою орбіт. До цього варіанту аналізу не включаються дані горизонтального профілювання обличчя, кута носа, загального кута обличчя. Це несе інформаційні втрати, оскільки вказані ознаки дуже добре зарекомендували себе при роботі з матеріалами територій, контактних зі степовою зоною Східної Європи. Відмова від їх використання у даному варіанті аналізу викликана виключно розбіжністю у методиках краніологічних вимірів внаслідок того, що західні колеги інформацію за цими ознаками не знімають. Отже, робота з короткою програмою є певною мірою вимушеною, але вона дозволяє залучити до аналізу серії з Центральної та Західної Європи, а також окремі групи Східної Європи, в яких дані відносно профілювання обличчя відсутні.

В даний варіант аналізу були включені такі черняхівські серії: Велика Бугаївка, Маслово (Дебец 1949), Будешти, Малаешти, Балцати (Великанова 1975), Коблево, Ранжеве, Ромашки (Кондукторова 1979а), Гаврилівка (Кондукторова 1958), Журавка, Черняхів (Кондукторова 1972), Курники, Дерев'яна, Успенка, Сад, Боромля (Покас 2000), Лісові Гринівці (Рудич 2014а), Чернелів-Руський (Рудич 2004), Холмське (Сегеда, Дяченко 1984), Нагорне (Rudich 2017). Була залучена також збірна серія культури Синтана-де-Муреш з території Румунії (Antoniou, Onofrei 1975; Kozak-Zuchman 1996). Серії вельбарської культури представлені групами з могильників Масломенч, Грудек, збірною серією Нижньої Вісли, збірною серією Словінсько-Дравською, збірною серією Кашубії (Kozak-Zuchman 1996; Piontek, Iwanek, Segeda 2008). Використана також для аналізу збірна серія пшеворської культури Польщі (Piontek, Iwanek, Segeda 2008).

За першим фактором найбільші навантаження несуть ширина та висота обличчя, висота орбіт, висота носа (додатні), ширина чере-

па та ширина лоба (від'ємні). Вони розділяють 29,29 % сукупності груп залучених до аналізу. За другим фактором найбільші додатні навантаження несуть довжина черепа, висота черепа, ширина орбіт та ширина носа. Ці ознаки розділяють 21,22 % сукупності серій.

За факторними навантаженнями на окремі серії їх було вписано у простір 2 факторів поліморфізму. В цьому масштабі чоловічі серії чітко продемонстрували неоднорідність як черняхівського, так і вельбарського антропологічних масивів.

Група з Великої Бугаївки опинилася в частині поля, де концентруються серії, для котрих характерні більші розміри черепної коробки у поєднанні з невеликим обличчям, більш низьким, але ширшим носом, нижчими але ширшими орбітами. Останнє впливає на пропорції деталей обличчя. Найближчими чоловічій серії з Великої Бугаївки в цьому варіанті аналізу виявляються групи з могильників черняхівської культури Ромашок, Курників, Ранжевого. Але варто відзначити, що ця низка серій виявляється ближчими до таких груп вельбарської культури як Грудек та Масломенч, й меншою мірою — до чоловіків вельбарської культури Нижньої Вісли, аніж до окремих серій черняхівської культури території України та Молдови. Групи з Великої Бугаївки, Ромашок та група вельбарської культури з Грудека взагалі виявляються статистично найбільш близькими між собою на факторному полі. Інша справа з збіркою серією пшеворської культури. Остання, як і варто було очікувати, виявляється статистично ближчою до груп, в яких великі розміри черепної коробки поєднуються з більшими розмірами обличчя, більшою висотою носа та орбіт. Серед черняхівських груп це, в першу чергу, Гаврилівка. Відзначимо, що населення, яке поховане на могильнику біля с. Гаврилівки, виявляється найближчим до тих груп Європи, які антропологічно пов'язують з північним колом європеоїдів, причому не тільки за даними краніології, але й за результатами досліджень з використанням інших антропологічних методик, наприклад, одонтології.

Отже, результати аналізу дають підставу аргументовано говорити не тільки про культурні, але й про біологічні паралелі між населенням Великої Бугаївки та частиною носіїв саме вельбарської культури.

Міжгруповий аналіз жіночої групи. Для того, щоб точніше визначити місце жіночої серії черепів з могильника біля с. Велика Бугаївка у колі жіночих груп черняхівської культури, серії порівнювалися за такими ознаками: висота черепа, найменша ширина лоба, висота та ширина обличчя, висота та ширина носа, висота та ширина орбіт, загальний кут обличчя, назомалярний та зигомаксиллярний кути, кут кісток носа, черепний покажчик.

До аналізу було залучено 15 серій, для яких малася інформація по цим ознакам. До про-

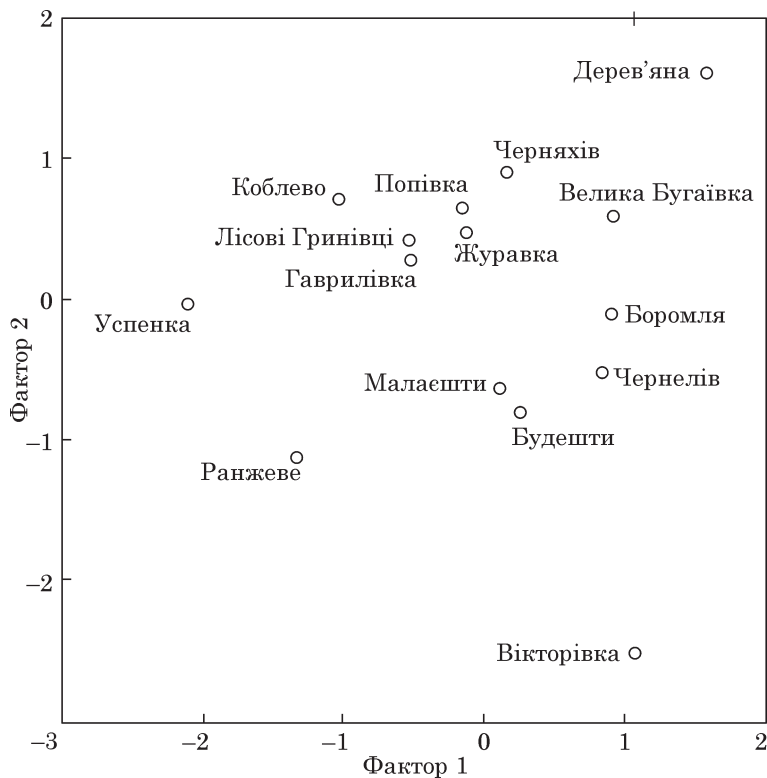

Рис. 3. Результати факторного аналізу жіночих серій черняхівської культури

понованого варіанту аналізу увійшли жіночі серії черняхівської культур з могильників: Велика Бугаївка, Попівка (Рудич 2021), Лісові Гринівці (Рудич 2014), Чернелів-Руський (Рудич 2004), Будешти, Малаешти (Великанова 1975), Вікторівка, Ранжеве (Кондукторова 1979), Гаврилівка (Кондукторва 1958), Журавка, Черняхів (Кондукторова 1972), Дерев'яна, Боромля, Успенка (Покас 2000).

На превеликий жаль, у низці випадків внаслідок поганої збереженості матеріалу, населення, яке було поховане на окремих могильниках, представлено або виключно чоловічими, або виключно жіночими вибірками. Це може дещо ускладнювати загальну картину, але загальні тенденції при цьому зберігаються.

За першим фактором найбільші навантаження несуть лінійні розміри ознак: найменша ширина лоба, ширина обличчя, ширина носа, ширина орбіт, а також назомолярний кут, зигмаксиллярний кут, черепний показчик. Ці ознаки розділяють 25,5 % усієї сукупності. За другим фактором найбільші навантаження припадають на висоту обличчя, висоту орбіт, висоту носа, кут обличчя. Вони розділяють 19,73 % сукупності.

За факторними навантаженнями на окремі серії було розміщено у просторі 2 факторів поліморфізму (рис. 3). Статистично найближчими до жіночої групи з Великої Бугаївки виявляються вибірки жіночих черепів з могильників біля сіл Черняхів, Журавка, Попівка, Боромля.

При розширенні кола серій, які було включено до аналізу, за рахунок матеріалів з території

Польщі та Румунії ми знову були змушені користуватися коротким набором найбільш таксономічно важливих ознак: поздовжній, поперечний та висотний діаметр черепа, найменша ширина лоба, ширина та висота обличчя, ширина та висота носа, ширина та висота орбіт.

У цьому варіанті міжгрупового аналізу для порівняння були залучені 17 серій черняхівської культури: Велика Бугаївка, Будешти, Малаешти, Балцати (Великанова 1975), Коблево, Ранжеве, Вікторівка (Кондукторова 1979а), Гаврилівка (Кондукторва 1958), Журавка, Черняхів (Кондукторова 1972), Дерев'яна, Успенка, Боромля (Покас 2000), Лісові Гринівці (Рудич 2014а), Чернелів-Руський (Рудич 2004), Нагорне (Rudich 2017), Холмське (Сегеда, Дяченко 1984). Була використана також збірна серія Синтин-де-Муреш з території Румунії (Antoniu, Onofrei 1975; Kozak-Zuchman 1996). Населення вельбарської культури Польщі репрезентують вибірки черепів з могильників Масломенч,

Грудек, збірна серія Нижньої Вісли, збірна серія Словінсько-Дравська, збірна серія Мазовії-Підлясся (Kozak-Zuchman 1996, Piontek, Iwanek, Segeda 2008). Залучена також для аналізу збірна серія пшеворської культури Польщі (Piontek, Iwanek, Segeda 2008).

За першим фактором найбільші додатні навантаження несуть: висота обличчя, висота носа, висота орбіт, ширина орбіт, а від'ємні — ширина черепа. Вони розділяють 25,7 % сукупності. За другим фактором найбільші навантаження несуть: ширина лоба, ширина обличчя, ширина носа. Вони розділяють 19,8 % сукупності.

За факторними навантаженнями на окремі серії їх було вписано у простір 2 факторів поліморфізму (рис. 4). Черняхівські жіночі серії, як і чоловічі, продемонстрували антропологічне різноманіття і в цьому масштабі. Жінки вельбарської культури Польщі також виявили неоднорідність на між груповому рівні та чітко сформували два локуси. Найближчими статистично до жіночої групи з Великої Бугаївки виявляються жінки з могильника біля с. Черняхів, Журавка, Попівка. З груп вельбарської культури до них наближається збірна серія черепів Словінсько-Дравська та меншою мірою — збірна група Мазовії-Підлясся. Збірна серія пшеворської культури Польщі виявляється досить далекою від жіночого населення Великої Бугаївки. Пшеворські жінки Польщі, як до речі і чоловіки, виявляють найбільшу подібність до жіночої серії з могильника біля с. Гаврилівка.

Декілька зауважень стосовно формування вибірки з могильника та поховальних традицій.

Зауважимо, що доліхокранний вузьколиций тип, який був домінуючим на могильнику біля села Велика Бугаївка в похованнях здійснених за обрядом трупопокладення, присутній серед похованих на ділянках, де містяться речі фази C_2 , фази C_2 , C_3 , D_1 . Тобто, даний тип був наскрізним в популяції весь період її перебування на даному місці. На жаль, кількість та стан антропологічного матеріалу не дозволяє сформувати репрезентативні та придатні для статистичного аналізу вибірки раннього та пізнього періоду існування могильника, навіть за умов дуже вузького датування кожного комплексу. Зазначимо лише, що оскільки в більш ранній частині могильника домінували кремації, а кількість трупопокладень збільшується на ділянці, яка вважається більш пізньою, то середні характеристики серії визначає антропологічний матеріал з інгумацій саме тієї частини могильника, де фіксуються найбільш пізні речі. Тобто саме кістяки з цих поховань визначають напрямок антропологічних зв'язків населення.

Відзначимо також, що доліхокранний вузьколиций тип присутній як в похованнях орієнтованих головою на північ, так і в похованнях з західною орієнтацією тіла. Поховання з західною орієнтацією на могильнику Велика Бугаївка не сконцентровані на одній ділянці могильника, вони зустрічаються в різних його частинах та розміщуються серед північно орієнтованих поховань та кремацій. Це може свідчити про певну толерантність у поглядах на таку делікатну та важливу для давніх суспільств річ, як поховальний обряд. Стать та вік померлого при виборі орієнтації тіла у могилі для мешканців поселення біля с. Велика Бугаївка значення не мали. Про певну толерантність у питанні поховального обряду свідчить і наявність біригудалізму в межах одного могильника.

Поховання на могильнику біля с. Велика Бугаївка знаходилися на відстані всього біля 40—50 м від житлових приміщень поселення. Розташування могильника та поселення на такій близькій відстані один від одного не є типовим для черняхівської культури (Петраукас, Шишкін 2009, с. 201—226), хоча в низці випадків фіксується, наприклад, на могильнику біля с. Нагорне 2 (Gudkova, Schultze 2017). Схоже на те, що територія мертвих не сприймалася черняхівцями з поселення біля с. Велика Бугаївка в якості такої, що могла становити

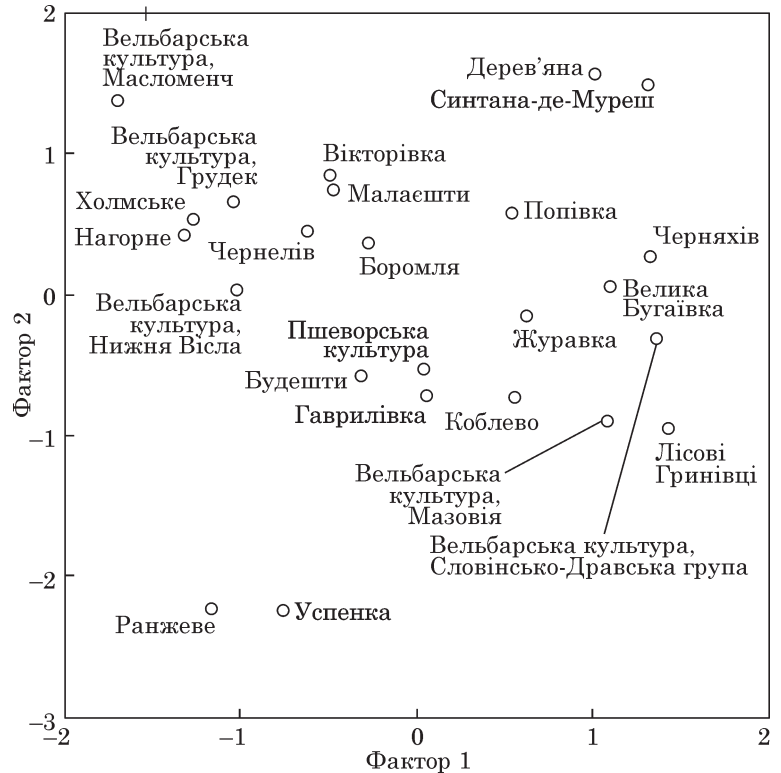

Рис. 4. Результати факторного аналізу жіночих серій з могильників черняхівської культури та територіально близьких груп Європи

серйозну загрозу для живих та від якої варто було триматися подалі.

Висновки. Серія черепів з могильника біля с. Велика Бугаївка в середньому вияві може характеризуватися доліхокранією та вузьким (чоловіки) або тенденцією до вузького (жінки) обличчям. Антропологічно серія не є однорідною, але доліхокранний вузьколиций морфотип виявляється провідним.

Підсумуюмо результати міжгрупового аналізу чоловічої й жіночої частини популяції. Люди, що були поховані на черняхівському могильнику біля с. Велика Бугаївка виявили найбільшу статистичну подібність до населення, яке було поховане на могильниках біля сс. Ромашки, Черняхів, Журавка, Курники, Попівка, Ранжеве.

Чоловіча частина популяції виявляє більшу подібність до населення з Ромашек, Курників та Ранжевого, але до аналізу неможливо було залучити серію чоловічих черепів з Попівки. Жіноча група з Великої Бугаївки статистично виявляється найближчою до жінок з Черняхова, Журавки, Попівки, але до аналізу не можна було залучити вибірки жіночих черепів з Ромашок та Курників. Що стосується жіночої серії з Ранжевого, то вона, на відміну від чоловічої, статистично є однозначно досить далека від жінок з могильника біля села Велика Бугаївка.

Найбільш чітко вимальовується низка краніологічно близьких могильників з території Середнього Подніпров'я (Велика Бугаївка, Ромашки, Черняхів, Журавка) та Поділля (Курники, Попівка). В одних випадках мож-

ливі генетичні зв'язки між мешканцями цих поселень краще читаються у чоловічої лінії населення, а в інших — у жіночої.

Цікаві результати даю залучення до міжгрупового аналізу груп вельбарської та пшеворської культури з території Польщі. Вони вкотре продемонстрували, що різні групи черняхівської культури виявляють різну ступінь близькості до популяцій вельбарської або пшеворської культури, а частина населення черняхівської культури взагалі виявляється від них досить далекою. Це вкотре демонструє усю складність формування антропологічного складу населення даної культури. Серія з Великої Бугаївки, незважаючи на те, що є досить пізньою, відноситься до тих популяцій черняхівської культури, в яких антропологічні паралелі з населенням вельбарської культури фіксуються. Варто відзначити те, що чоловіча частина популяції з Великої Бугаївки виявляє статистично близькість до чоловіків з Грудека, Масломенча та збірної серії вельбарської культури Нижньої Вісли. А от жінкам з Великої Бугаївки з вельбарських груп виявляються ближчими жіноча збірна серія черепів Словінсько-Дравська та, меншою мірою, збірна група Мазовії-Підлясся. Як вже відзначалося, в популяції з Великої Бугаївки коефіцієнти статевого диморфізму, які виявилися вищими за стандартні для однорідних серій, також давали підстави говорити, що чоловіча та жіноча частина популяції могли формуватися на дещо різній антропологічній основі.

Графічні результати аналізу добре також ілюструють положення, що вельбарська культура не була однорідна на міжгруповому рівні. Це стосується як чоловічої, так і жіночої частини її населення. Про неоднорідність популяцій вельбарської культури на внутрішньо груповому рівні давно писали польські дослідники (Kozak-Zuchman 1996).

Певні відмінності у напрямку антропологічних зв'язків чоловічої та жіночої частини популяції з Великої Бугаївки можуть бути пов'язані як з антропологічним складом переселенців з заходу. Так само, вони можуть бути спричинені до складу окремих черняхівських популяцій населення, яке могло бути вихідцями як з різних груп мігрантів, так і з місцевого середовища, наприклад через систему шлюбних зв'язків. На сьогодні гіпотезу про включення до складу черняхівських популяцій представників субстратного населення на матеріалах антропології важко перевірити з огляду на відсутність порівняльного матеріалу з зони лісостепу, де, в низці хронологічно близьких культур, був поширений обряд кремації померлих.

Все вище сказане стосується виключно матеріалів з інгумацій з могильника черняхівської культури біля села Велика Бугаївка, що становить біля половини поховань на цьому могильнику. Ми припускаємо, що реальна антропологічна картина могла бути більш складною.

ЛІТЕРАТУРА

- Алексеев, В. П. 1966. *Остеометрия. Методика антропологических исследований*. Москва: Наука.
- Алексеев, В. П., Дебец, Г. Ф. 1964. *Краниометрия. Методика антропологических исследований*. Москва: Наука.
- Великанова, М. С. 1975. *Палеоантропология Прутско-Днестровского междуречья*. Москва: Наука.
- Вольфрам, Х. 2003. *Готы: От истоков до середины VI века (опыт исторической этнографии)*. Санкт-Петербург: Ювента.
- Дебец, Г. Ф. 1948. *Палеоантропология СССР*. Труды Института этнографии им. Н. Н. Миклухи-Микляя, новая серия, 4. Москва; Ленинград: АН СССР.
- Зиневич, Г. П. 1967. *Очерки палеоантропологии Украины*. Киев: Наукова думка.
- Кондукторова, Т. С. 1958. Палеоантропологический материал из могильника полей погребальных урн Херсонской области. *Советская археология*, 2, с. 69-79.
- Кондукторова, Т. С. 1972. *Антропология древнего населения Украины (1 тыс. до н. э. — середины 1 тыс. н. э.)*. Москва: МГУ.
- Кондукторова, Т. С. 1979. Антропологические материалы черняховской культуры Украины. В: Сымонович, Э. А. *Могильники черняховской культуры*. Москва: Наука, с. 163-204.
- Магомедов, Б. В. 2001. *Черняховская культура. Проблема этноса*. Lublin: UMCS.
- Петраускас, О. В., Шишкин, Р. Г. 2013. *Могильник и поселение черняховской культуры у с. Велика Бугаевка (археологические источники)*. Oіum, 2. Киев.
- Покас, П. М. 2000. Новые антропологические материалы к проблеме дифференциации черняховской культуры. В: Алексеева, Т. И. (ред.). *Народы России: от прошлого к современности*. *Антропология*. 2. Москва: Старый Сад, с. 260-273.
- Рудич, Т. О. 2004. Антропологический состав населения черняхівського могильника Чернелів-Руський. *Археологічні відкриття в Україні 2002—2003 рр.*, с. 388-397.
- Рудич, Т. А. 2013. Антропологические материалы из розкопок могильника Великая Бугаевка. Приложение 3. В: Петраускас, О. В., Шишкин, Р. Г. *Могильник и поселение черняховской культуры у с. Велика Бугаевка (археологические источники)*. Oіum, 2. Киев, с. 373-382.
- Рудич, Т. О. 2014а. Антропологический материал з могильника черняхівської культури Лісові Гринівці. *Археологія*, 3, с. 79-91.
- Рудич, Т. О. 2014б. *Населення Середнього Подніпров'я I—II тисячоліття за матеріалами антропології*. Київ: ІА НАН України.
- Рудич, Т. О. 2021. Антропологічні матеріали з могильника черняхівської культури біля села Попівка. *Археологія і давня історія України*, 1, с. 398-407.
- Сегеда, С. П., Дяченко, В. Д. 1984. Антропологический материал из черняховского могильника у с. Холмское. В: Гудкова, А. В., Фокиев, М. М. *Земледельцы и кочевники в низовьях Дуная 1—4 вв. н. э.* Киев: Наукова думка, с. 94-105.
- Щукин, М. Б. 1984. *На рубеже эр: опыт историко-археологической реконструкции политических событий III в. до н. э. — I в. н. э. в Восточной и Центральной Европе*. Санкт-Петербург: Фанн.
- Antoniu, S., Onofrei, M. 1975. Studii antropologice al scheletelor din necropola din secolul al IV-lea e. n. de la Latcani. *Arheologia Moldovei*, 8, s. 281-285.

Kozak-Zychman, W. 1996. *Charakterystyka antropologiczna ludnoszczny z mlodszeo okresu rymkiego*. Lublin: UMCS.

Martin, R. 1928. *Lehrbuch der Anthropologie*. Jena.

Piontek, J., Iwanek, B., Segeda, S. 2008. *Antropologia o pochodzeniu Slowian*. Monografie Instytutu Antropologii UAM, 16. Poznan: Instytut Antropologii.

Rosing, F., Schwidetzky, I. 1977. Vergleichend-statistische Untersuchungen zur Anthropologie der Fruchen Mittelalters (500—1000 n. d. z.). *Homo*, 28, S. 65-115.

Rudić, T. 2017. Antropologische Materialien aus der Cernjachov-Nekropole Nagornoe 2. In: Gudkova, A., Schultze, E. (eds.). *Graberfeld und Siedlung Nagornoe 2*. Archaologie in Eurasien, 35. Bonn, S. 145-163.

REFERENCES

Alekseev, V. P. 1966. *Osteometriia. Metodika antropologicheskikh issledovani*. Moskva: Nauka.

Alekseev, V. P., Debets, G. F. 1964. *Kraniometriia. Metodika antropologicheskikh issledovani*. Moskva: Nauka.

Velikanova, M. S. 1975. *Paleoantropologiiia Prutsko-Dnestrovskogo mezhdurech'ia*. Moskva: Nauka.

Volfgram, Kh. 2003. *Goty: Ot istokov do serediny VI veka (opyt istoricheskoi etnografii)*. Sankt-Peterburg: Iuvnta.

Debets, G. F. 1948. *Paleoantropologiiia SSSR*. Trudy Instituta etnografii im. N. N. Miklukhi-Miklaia, novaia seriia, 4. Moskva; Leningrad: AN SSSR.

Zinevich, G. P. 1967. *Ocherki paleoantropologii Ukrainy*. Kiev: Naukova dumka.

Konduktorova, T. S. 1958. Paleoantropologicheskii material iz mogilnika polei pogrebalnykh urn Khersonskoi oblasti. *Sovetskaia arkheologiiia*, 2, s. 69-79.

Konduktorova, T. S. 1972. *Antropologiiia drevnego naseleniia Ukrainy (I tys. do n. e. — serediny I tys. n. e.)*. Moskva: MGU.

Konduktorova, T. S. 1979. Antropologicheskie materialy cherniakhovskoi kultury Ukrainy. In: Symonovich, E. A. *Mogilniki cherniakhovskoi kultury*. Moskva: Nauka, s. 163-204.

Magomedov, B. V. 2001. Cherniakhovskaia kultura. Problema etnosa. Lublin: UMCS.

Petrauskas, O. V., Shishkin, R. G. 2013. *Mogilnik i poselenie cherniakhovskoi kultury u s. Velika Bugaevka (arkheologicheskie istochniki)*. Oium, 2. Kiev.

Pokas, P. M. 2000. Novye antropologicheskie materialy k probleme differentsiatsii cherniakhovskoi kultury. In: Alekseeva, T. I. (ed.). *Narody Rossii: ot proshlogo k sovremenosti*. *Antropologiiia*, 2. Moskva: Staryi Sad, s. 260-273.

Rudych, T. O. 2004. Antropolohichni sklad naseleniia cherniakhivskoho mohylnya Cherneliv-Ruskyi. *Arkheolohichni vidkryttia v Ukraini 2002—2003 rr.*, s. 388-397.

Rudich, T. A. 2013. Antropologicheskie materialy iz rozkopok mogilnika Velikaia Bugaevka. Prilozhenie 3. In: Petrauskas, O. V., Shishkin, R. G. *Mogilnik i poselenie cherniakhovskoi kultury u s. Velika Bugaevka (arkheologicheskie istochniki)*. Oium, 2. Kiev, s. 373-382.

Rudych, T. O. 2014a. Antropolohichni materialy z mohylnya cherniakhivskoi kultury Lisovi Hryniivtsi. *Arkheolohiiia*, 3, s. 79-91.

Rudych, T. O. 2014b. *Naseleniia Serednoho Podniprovia I—II tysiacholittia za materialamy antropolohii*. Kyiv: IA NAN Ukrainy.

Rudych, T. O. 2021. Antropolohichni materialy z mohylnya cherniakhivskoi kultury bilia sela Popivka. *Arkheolohiiia i davnia istoriia Ukrainy*, 1, s. 398-407.

Segeda, S. P., Diachenko, V. D. 1984. Antropologicheskii material iz cherniakhovskogo mogilnika u s. Kholmokoe. In: Gudkova, A. V., Fokiev, M. M. *Zemledeltsy i kochevniki v nizoviakh Dunaia 1—4 vv. n. e.* Kiev: Naukova dumka, s. 94-105.

Shchukin, M. B. 1984. *Na rubezhe er: opyt istoriko-arkheologicheskoi rekonstruktsii politicheskikh sobytii III v. do n. e. — I v. n. e. v Vostochnoi i Tsentralnoi Evrope*. Sankt-Peterburg: Farn.

Antoniou, S., Onofrei, M. 1975. Studiul antropologic al skeletelor din necropola din secolul al IV-lea e. n. de la Latcani. *Arheologia Moldovei*, 8, s. 281-285.

Kozak-Zychman, W. 1996. *Charakterystyka antropologiczna ludnoszczny z mlodszeo okresu rymkiego*. Lublin: UMCS.

Martin, R. 1928. *Lehrbuch der Anthropologie*. Jena.

Piontek, J., Iwanek, B., Segeda, S. 2008. *Antropologia o pochodzeniu Slowian*. Monografie Instytutu Antropologii UAM, 16. Poznan: Instytut Antropologii.

Rosing, F., Schwidetzky, I. 1977. Vergleichend-statistische Untersuchungen zur Anthropologie der Fruchen Mittelalters (500—1000 n. d. z.). *Homo*, 28, S. 65-115.

Rudić, T. 2017. Antropologische Materialien aus der Cernjachov-Nekropole Nagornoe 2. In: Gudkova, A., Schultze, E. (eds.). *Graberfeld und Siedlung Nagornoe 2*. Archaologie in Eurasien, 35. Bonn, S. 145-163.

T. O. Rudych

THE POPULATION OF CHERNYAKHIV CULTURE, WHICH IS BURIED IN THE CEMETERY NEAR THE VILLAGE OF VELYKA BUGAIVKA, ACCORDING TO CRANIOLOGY

Cemetery of Chernyakhiv culture near the Velyka Buhaiyka village was excavated in 1995—2005 by an expedition of O. V. Petrauskas and R. G. Shishkin. During the excavations the anthropological material was obtained.

The male series is characterized by a medium-long, narrow, medium-high, dolichocranial cranium. The face is short, narrow, mesognathic. Horizontal face profiling is sharp. Orbits are medium high, the nose is medium wide. The angle of the nasal bones is on the border of medium and large values. The nose is of medium height.

According to the results of statistical analysis, the group from Velyka Buhaiyka is closest to the series from the cemeteries of Romashki, Kurnyky, Ranzheve. The group is closer to the series of Welbark culture Maslomench, Grudek, a bit closer to the Welbark mixed series of the Lower Vistula, than to individual series of Chernyakhiv culture from the territory of Ukraine.

The female group is characterized by a long, medium-wide on the border with a wide, medium-high, dolichokranny cranium.

The face is medium-wide and medium-high, orthognathic. The orbits were medium high, the nose was medium wide. Horizontal profiling of the face at the upper level is on the border of sharp and moderate, its profiling at the zygomaxillary level is sharp. The angle of the nasal bones is medium, the epiglottis is medium high.

According to the results of the analysis, the women's series from Velyka Buhaiyka is closest to the women from Chernyakhiv, Zhuravka, Popivka.

From the groups of Polish Welbark culture the mixed group of Slovinsko-Drawska is close to the women from Velyka Buhaiyka.

The dolichocranium narrow-faced type was dominant in people buried by inhumation. It is recorded in the people buried in the graves accompanied by the grave goods of the phase C₂, C₃—C₃, D₁. This type is present both in burials directed with the head to the North, and to the West.

Keywords: Chernyakhiv-Sintana de Mures culture, Roman time, anthropology, craniology.

Oдержано 12.07.2021

РУДИЧ Тетяна Олександрівна, доктор історичних наук, провідний науковий співробітник, Інститута археології НАН України, Київ, Україна.

RUDYCH Tetyana, Doctor of Historical Sciences, Leading Research Fellow, Institute of Archaeology, National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine. ORCID 0000-0002-3396-504X, e-mail: rudich@iananu.org.ua.